

МАКРОЕКОНОМІКА

УДК304+330.1

Віктор Звонар

ПАРАМЕТРИ¹ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО СУБ'ЄКТА

Розглянуто проблему формування нормативних ознак соціальної відповідальності індивідів-учасників економічної взаємодії. За допомоги методологічного інструментарію трансдисциплінарного теоретико-проблемного аналізу, діалектичного методу, на основі критичного осмислення досягнень інституціональних підходів до поведінки агентів економічних відносин структуровано параметри особистості індивіда як соціально відповідального економічного суб'єкта. Систематизовано напрямки коригування економічної поведінки людини в контексті набуття ознак соціальної відповідальності. Здійснене дослідження має сприяти визначенню конкретних форм сполучення організації та самоорганізації у процесі набуття економічними акторами нормативного образу соціально відповідального суб'єкта.

Ключові слова: соціальна відповідальність, економічний суб'єкт, індивід, параметри, інструменти.

JEL: A130.

Очевидна зміна пріоритетів функціонування ринкового господарства, яка відбувається на глобальному, національному і мікроекономічному рівнях, значною мірою пов'язана з економічною актуалізацією теоретичної та практичної проблем соціальної відповідальності (СВ). Осмислення і реалізація СВ (як в економіці, так і поза нею) співвідносяться з проблемою суб'єкта СВ: він є носієм атрибутів СВ, сформованих еволюцією соціальних, в тому числі економічних відносин.

Проблема, яку ми спробуємо розв'язати в цій праці, полягає в тому, що попри ґрунтовну дослідженість у сучасній економічній теорії природи і рис суб'єкта економічних відносин (*homo economicus*), питання про ознаки його як суб'єкта СВ досі не набуло науково-методологічного фокусування, необхідного за умов нинішньої дедалі ширшої експансії економічної науки на соціальний контекст, зокрема контекст СВ. Зосередження дослідницьких зусиль на цьому питанні дозволить конкретизувати й урізноманітнити практичні напрямки реалізації феномену СВ в економіці.

Теоретичні викладки, які треба брати до уваги, вивчаючи економічні аспекти СВ, містяться у працях економістів-інституціоналістів і стосуються проблематики трансакційних витрат та їх біхевіоріальних передумов.

Звонар Віктор Павлович (viktorzvonar@yahoo.com), канд. екон. наук; старший науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи Національної академії наук України.

¹ Автор використовує техніко-математичний за природою термін "параметри" з огляду на його усталене вживання в гуманітарному контексті. Див., напр., праці В.Москаленко.

У дослідженнях, орієнтованих на практичні організаційно-управлінські потреби, домінуючим і найбільш розробленим напрямком є корпоративна соціальна відповідальність. Слабко дослідженою залишається СВ як компонента економічного мислення і якісні параметри особистості соціально відповідального економічного суб'єкта-індивіда. Важливість цієї наукової проблеми в сучасній літературі ні в теоретичному, ні у практичному плані недооцінена. Економіко-теоретична концепція СВ, яка нині формується, не може бути цілісною без обґрунтування параметрів основного носія атрибутів СВ. Від ступеня зрілості соціально відповідального профілю особистості індивідів-учасників соціально-економічних відносин великою мірою залежить практичний характер СВ, у тому числі корпорацій.

Оперуючи терміном "економічний суб'єкт", автор виходить з усталеного двоїстого розуміння економічної суб'єктності. По-перше, економічний суб'єкт – це індивід, залучений до соціально-економічних відносин (*homo economicus*); по-друге, це інституційний, складно організований суб'єкт: домогосподарство, ширше – громадські інституції, уряд, ширше – державно-владні інституції, фірма, ширше – бізнес-інституції.

Розвиваючи економічну проблематику СВ, автор ґрунтує свої міркування на очевидності положення про те, що СВ індивідуального економічного суб'єкта є основною передумовою СВ інституційних суб'єктів, створених і керованих індивідами. СВ в економіці – це завжди найперше СВ індивідів, а вже потім корпорацій, держави, громадянського суспільства.

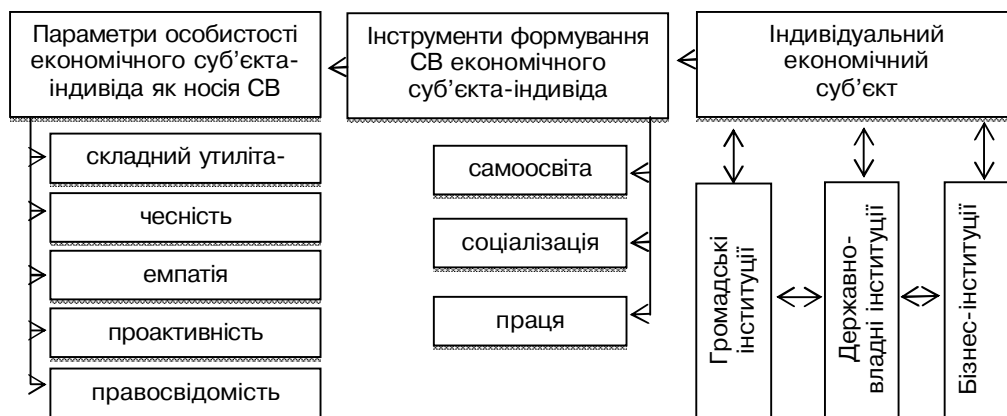
Автор свідомо розмежує терміни "особистість" і "економічний суб'єкт". Економічний суб'єкт – цілісний образ суб'єкта соціально-економічних відносин, узятий в єдності природжених (даних об'єктивно) і набутих (соціогенних) рис. Натомість особистість відображає сутність другої – соціогенної – складової економічного суб'єкта, його соціальний образ. На відміну від природженої складової, з якою доводиться лише рахуватися в конкретних обставинах (моделюється тільки реакція на неї), набута (соціогенна) складова є конструйованою, модельованою цілком. Слово-сполучення "особистість економічного суб'єкта" враховує цю різницю і скеровує думку на можливість такого моделювання.

Пропоновані до цього часу базові психопараметри економічного суб'єкта – схильність до опортунізму й обмежений раціоналізм – абсолютизують значення саме природженої (заданої) складової (Вільямсон, 2001. С. 44–50). Звідси основні можливості впливу на поведінку суб'єкта – зовнішні обмеження, демотиватори, близькі за змістом до примусу або ідентичні йому. Актуалізація проблеми особистості й особливостей її структури в контексті соціально відповідальної поведінки дозволяє задіяти ширший спектр засобів впливу, в тому числі саморегулювання.

Структурування параметрів соціально відповідальної особистості економічного суб'єкта-індивіда збагачує теоретичний аналіз проблеми економічного розуміння СВ як антиподу опортуністичної поведінки. Згідно з цим розумінням, СВ економічного суб'єкта означає відмову від застосування ним активних чи пасивних (явних і неявних) опортуністичних практик: шахрайства, зловживання інформаційною асиметрією, шантажу тощо. Таке тлумачення відповідальності інтуїтивно використовують багато хто з

авторів-інституціоналістів. Поглиблене і конкретизоване теоретичне обґрунтування взаємозв'язку СВ і опортуністичної поведінки (і рентоорієнтованої поведінки як її різновиду) запропоноване нами у попередніх працях. Із викладених вище міркувань очевидно, що формування соціально відповідальної особистості економічного суб'єкта є одним із способів розв'язання важливого теоретичного і практичного завдання – мінімізації опортунізму у трансакційних відносинах.

Використовуючи досягнення неоінституціонального напрямку економічної науки щодо моделювання конституції ринкової економіки, але розглядаючи їх в індивідуальному практичному контексті, ми пропонуємо такий набір параметрів соціально відповідальної особистості економічного суб'єкта-індивіда: складний утилітаризм, чесність, емпатія, проактивність, правосвідомість. До потреб цього дослідження ми, з певними поясненнями, пристосовуємо теоретичну модель науковців Вищої школи економіки (Москва), зокрема А.Олейника (1999), щодо аналізу структури і функціонування інституту ринку. Ключовими інструментами розроблення вказаних параметрів, на нашу думку, мають бути самоосвіта, соціалізація і праця. Ці інструменти орієнтують на активну участь у формуванні соціально відповідальної особистості, передусім індивіда, для якого вони призначені. Але за активної позиції індивідуального суб'єкта значна роль належить фасилітативним впливам соціуму та його інституцій, які перманентно взаємодіють. Менше значення мають директивні, регульовально-обмежувальні впливи (рисунок).

Рисунок. Система формування СВ економічного суб'єкта

Перший параметр соціально відповідальної особистості й перший елемент конституції ринку – складний утилітаризм – передбачає усвідомлення економічним суб'єктом зв'язку між одержуваною корисністю і своєю продуктивною діяльністю. Натомість простий утилітаризм передбачає перетворення максимізації корисності на пошук ренти. Будь-яке відхилення від ситуації досконалої конкуренції націлює зусилля простого утилітариста на пошук ренти. Складний утилітаризм означає самообмеження прагнення індивіда максимізувати ренту, визнання індивідом допустимості отримувати вигоду лише за рахунок власної діяльності й не на шкоду іншим.

Другим елементом конституції ринку є довіра. Проте, на наше переконання, довіра не може бути індивідуальною чеснотою, бо є явищем соціальним (соціумним). В індивідуальному аспекті довіра є продовженням чесності. Саме чесність є наступним параметром соціально відповідальної особистості. За І.Янжулом (2005), жодна з чеснот, які створюють багатства у країні, не має такого великого значення, як чесність. На ній заснована і довіра. Під чесністю мається на увазі: 1) чесність як виконання обіцянок, 2) чесність як повага до чужої власності, 3) чесність як повага до чужих прав, 4) чесність як повага до існуючих формальних і неформальних правил.

Безумовною рисою особистості соціально відповідального економічного суб'єкта й однією з умов функціонування ринку є емпатія. Індивід діє на основі емпатії, коли ставить себе на місце контрагента і намагається зрозуміти його відчуття, інтереси і наміри. Зрозумілість і передбачуваність дій контрагента дозволяють індивіду довіряти йому.

Розмірковуючи про економічні переваги емпатії, А.Олейник наполягає на відсутності емоційного переживання під час прояву емпатійної реакції. Він розрізняє прагнення досягнути почуття візаві через афект, на основі особистої прихильності (симпатії), з одного боку, і емпатію як елемент раціональної дії – з іншого. У першому випадку йдеться про психоемоційний феномен, який переважно обмежений вузьким колом близько знайомих осіб. У другому індивід свідомо намагається стати на позицію візаві без надмірного емоційного забарвлення. Важливий не факт особистого знайомства, а залежність індивіда в досягненні його власних цілей від позиції контрагентів.

На нашу думку, раціональність емпатії не можна протиставляти емоціям. Применшувати значення емоцій порівняно з інтелектом не справедливо. Емоції – чуттєве тло, на якому проявляється (складається, реалізується) соціальний досвід. Емоції, інтегровані з раціональним освоєнням дійсності, – основа такого досвіду. Йдеться про осмислення емоцій, раціональну оцінку їх і ситуації як атрибута емпатичної реакції.

Одним із базових елементів конституції ринку вважають свободу. Як і у випадку з довірою, ми вбачаємо у свободі соціентальний феномен (соціальна свобода) і значно меншою мірою рису окремої особистості. Натомість соціальна свобода є проекцією проактивності – індивідуальної риси і необхідного параметру соціально відповідальної особистості. Згідно з класичними уявленнями про проактивність психіки людини, між подразниками, які впливають на людину, та її реакцією на ці подразники лежить незалежна воля індивіда. Тобто особа сама обирає реакцію на ті чи ті дії. Альтернативою проактивності є реактивність, коли вибір визначають зовнішні обставини, стимуляція.

Для опису і розкриття явища проактивності виокремлюють такі критерії: 1) усвідомлення людиною своїх вчинків та їх наслідків; 2) орієнтація за вибору моделей поведінки на світоглядну основу особистості, а не тільки на зовнішні обставини; 3) переважання в поведінці творчих мотивів, а не механізмів психологічного захисту (Ерзин, 2012). Соціально відповідальний економічний суб'єкт повинен сам керувати собою, інакше є ризик, що будуть приховано, а отже, більш витончено керувати ним самим.

Свобода у проактивності – це свобода саморегулювання і самовдосконалення (Михайличенко, 2010).

Аналізуючи конституцію ринкової економіки, А.Олейник, на нашу думку, перебільшує роль цілераціоналізму. Він зазначає, що цілераціональна діяльність конкретизує цільову функцію індивіда, задану складним утилітаризмом, пов'язуючи максимізацію корисності з розв'язанням конкретних завдань. Проте одразу ж науковець визнає, що в об'єктивних умовах неповноти інформації й обмеженості когнітивних здібностей з її обробки цілераціональна поведінка перетворюється на маніпулювання з боку індивіда, що володіє більшою інформацією, своїм контрагентом. Така поведінка є не сумісною з СВ.

В умовах соціалізації економіки значно більше значення має нормативність – коли дія економічного суб'єкта є більш раціональною, ніж нераціональною, проте орієнтується як на цілі окремого суб'єкта, так і на цілі, що дозволяють досягти і зберегти бажаний соціальний баланс. Цей баланс утілюється в ефективності соціальних норм. Індивіди виконують вимоги норм, бо вони, по-перше, є елементом їх власного раціо, а по-друге, дозволяють вигідно взаємодіяти. Водночас запорукою ефективності норм є проактивна позиція відповідальних економічних суб'єктів, що діють у соціально-економічному просторі.

Норми як елемент структури ринку відображають легалізм, запропонований А.Олейником, абсолютизуючи повагу індивіда до законів і готовність добровільно підкорятися їм. Дослідник справедливо зауважує, що легалізм важливий не тільки з точки зору виконання взаємних зобов'язань економічних суб'єктів. Він також є головною передумовою виходу загальних норм за локальні рамки і поширення їх на кількість потенційних учасників угод, не обмежену територіально або фактом особистого знайомства. Закони, крім прямого і чіткого означення відповідальної (законної) поведінки, містять конкретні та формалізовані механізми її забезпечення і виразний образ інстанції-регулятора (держави).

Проте, на нашу думку, така позиція практично не враховує необхідність проактивного і діяльного ставлення до нормотворчості. Запропонована в ідеальній конструкції ринку норма легалізму в умовах України перетворюється на проблему декларованого легалізму. Це проблема паралельного існування публічно проголошуваних норм де-юре й ухвалення рішень де-факто, які їм суперечать. Цей параметр деструктивно впливає на розвиток СВ, оскільки сприяє закріпленню рентоорієнтованої поведінки.

Пострадянські реалії зумовлюють парадоксальне поєднання легалізму і правового нігілізму. Критичне сприйняття того, що робить влада, й одночасне сподівання на ухвалення нових законів – типова картина роздвоєння суспільної свідомості (Хананашвили, 2011). Крім того, застосування законів актуалізує проблему відповідального контролера і законотворця: за неуважної чи безвідповідальної держави-інстанції самі закони нерідко провокують безвідповідальність у соціальних відносинах, породжують суперечність із дійсністю.

Закон у поєднанні з моральними принципами – потенційно ідеальний ґрунт для реалізації СВ: там, де не спрацьовують закони, залучаємо

мораль. Проте мораль може бути різною на ідеологічному, релігійному, побутовому рівнях і в історичному контексті. Уявлення про мораль бувають різними навіть у малих і досить інтегрованих групах, наприклад, у сім'ї. Звісно, існують універсальні загальнолюдські принципи моралі, випробувані часом і застосовні в більшості життєвих ситуацій і соціальних практик. Проте межа і конкретний соціальний контекст їх застосування знову-таки завжди потребують суб'єктивної оцінки. Наприклад, етична вимога "не вбивай" загострює проблему застосування процедур евтаназії, яку, своєю чергою, можна виправдати тим самим моральним імперативом людяності та співчуття. Так зване універсальне золоте правило, науково обґрунтоване і формалізоване представниками німецької класичної філософії, теж має свої межі. Воно не актуальне для осіб із деструктивними схильностями: курців (котрих в Україні вистачає), екстремальних ризикофілів та ін. Інший моральний регулятор – деонтологічна етика, яка абсолютизує обов'язок, може слугувати виправданням примусу, стати моральною основою тиранії (Дубко, 2001). А це зовсім не сприяє СВ, яка мусить мати міцний внутрішній мотиваційний остов.

Відтак легалізм навіть разом з орієнтацією на мораль не можна вважати повноцінним параметром соціально відповідальної особистості. Проте звернення до проблеми сприйняття норм такою особистістю має сенс. На наш погляд, правосвідомість є тим необхідним параметром, який поєднує творчодіяльнісний і нормо-раціональний аспекти проблеми. Правосвідомість полягає в оцінюванні, цілеспрямованому відображенні та конструктивній творчій трансформації дійсності, в саморегулюванні та самоконтролі (Бакулов, Пащенко, 2009). На відміну від легалізму, правосвідомість – це усвідомлення, а не диктат норми. Вона є цілковито вольовим актом і передбачає правотворчість і правову активність – проактивне ставлення до правової дійсності, дозволяє суб'єктам і зобов'язує їх впливати на неї.

Окреслені параметри, на нашу думку, мають найбільші можливості для формування під впливом таких інструментів: самоосвіта, соціалізація і праця. Роль освіти у профілактиці безвідповідальних діянь є очевидною, насамперед, із тих відомих міркувань, що освічений (поінформований) економічний суб'єкт меншою мірою схильний толерувати опортуністичну поведінку і менше від неї залежить. Освіченість, окрім того, є вагомим чинником і водночас результатом розвитку проактивності. Адже освіта – це формування і розвиток творчої особистості, що активно бере участь у всіх сферах соціально-економічного життя (Билевич, 2008).

Сьогодні у світі, в тому числі в Україні відбувається зміна парадигми освіти, спостерігаються тенденції актуалізації самоосвіти. Самоосвіта пов'язана з феноменом інформаційного суспільства. Соціальна обумовленість його походження і розвитку чинить глибокий вплив на розвиток суспільства в цілому, формує у людей нове ставлення до знань і комунікації (Зборовский, Шуклина, 2005). В Україні підстави для розвитку самоосвіти дає зростаюча індивідуалізація способу життя людини, неоднозначне сприйняття економічної та соціальної цінності формальної освіти.

Наступним за значущістю інструментом формування соціально відповідальної особистості є соціалізація, зокрема економічна. У класичному розумінні соціалізація є процесом засвоєння індивідом готових зразків поведінки, психологічних установок, соціальних норм і цінностей, знань, навичок. У цьому разі індивід постає пасивним елементом: суспільство або його інститути мисляться як суб'єкт, а індивід – як об'єкт соціалізаційного впливу (Окольская, 2010). Соціалізація постає як, "соціальне програмування". Очікуваний наслідок соціалізації – сприйняття людиною прийнятих у суспільстві норм як безумовних.

Проте за такого розуміння соціалізації виникає ризик, що соціалізаційний вплив може замість соціально адаптованої сформувати бездумну, масову особистість. Окрім того, якість тиску і регуляції соціуму може бути сумнівною. Інтерналізація соціальних настанов без критичного осмислення індивідом суперечить природним інстинктам людини.

На відміну від більшості варіантів тлумачення соціалізації як певного виховного впливу на особистість, прищеплення їй соціально бажаних рис, ми в контексті індивідуальної проблематики СВ економічного суб'єкта надаємо перевагу менш поширеному розумінню соціалізації – як здобуття особою соціального досвіду, соціальної компетенції, соціальної творчості, інтерналізації соціальних норм через аналіз і сприйняття їх змісту і необхідності (Винограденко, Фролова, 2012). Цей підхід ставить у центр уваги міжособистісне спілкування, у процесі якого індивід не тільки сприймає соціальне тло свого існування, але і конструє власну соціальну реальність. Відтак соціалізація постає як елемент процесу формування і саморозвитку особистості, всебічної реалізації її потенціалу. Людина – це, перш за все, істота соціальна, для якої соціальне життя і комунікація з собою подібними є об'єктивною потребою, саме в соціумі особистісний розвиток набуває бажаної глибини і перспективи. Така точка зору постулює соціалізацію як двосторонній суб'єктно-суб'єктний процес взаємодії, через який індивід засвоює соціальні цінності та норми, змінює їх за потреби, реалізуючи таким чином власну особистість.

Виходячи з цих міркувань, економічна соціалізація – це соціалізована форма розвитку людського капіталу, формування і реалізація потенційних здібностей людини у спільній участі у процесі господарської діяльності, здобуття відповідних знань, досвіду, навичок. Наслідок економічної соціалізації – становлення економічного суб'єкта, якому характерні такі ознаки, як раціональність (саме формування раціональної стосовно соціально-економічного середовища поведінки індивіда, за оцінкою Анкудиної (2009), і становить суть економічної соціалізації) та усвідомлення соціального контексту своєї раціональної активності (інтересів візаві, вимог норм, ступеня їх відповідності своїм уявленням і за потреби механізмів їх поліпшення).

Аналітичні викладки свідчать, що в Україні людям бракує як навичок активної соціалізації, так і раціонально обґрунтованого сприйняття дійсності (Український характер., 2011). І якщо з наукової точки зору дефіцит соціалізаційних навичок можна пояснити і багажем минулого досвіду радянської епохи, і нездатністю пристосуватися до нових соціально-еконо-

мічних умов, то несформованість установок на економічну соціалізацію, поширеність і толерування опотруністичних практик є виявом соціально-психологічної міопії, ірраціонального небажання змінювати себе і своє середовище. Адже в умовах взаємної залежності відповідальна поведінка постає саме як продукт раціонального мислення. Партнерська взаємодія є благом, яке корисне і бажане для будь-якого раціонального індивіда. Економічна соціалізація як інструмент параметрування соціально відповідальної особистості в Україні вимагає свідомішого ставлення людей до права власності, до свого здоров'я, до процесу вибору і здобуття освіти, до споживання, до господарської взаємодії загалом.

Працю як інструмент формування соціально відповідальної особистості можна вважати похідною від економічної соціалізації. Проте вона має окреме значення, тому що саме у процесі праці людина особливо проявляє свою суб'єктність. Дискутуючи про сутність праці, відомий учений А.Рофе (2010) виокремлює ознаки, за якими людську діяльність можна вважати працею. Зміст цих ознак дає нам підстави вважати працю проявом соціально відповідальної поведінки. Адже праця, за висновком науковця, – це, передусім, творчість, тобто нарощування кількості матеріальних, духовних, побутових благ або відновлення втрачених благ і цінностей. Інша ознака праці – доцільність, яка передбачає прагнення отримання корисного результату. Праця є легітимна (незлочинна) діяльність. Злочинна діяльність здебільшого є деструктивною. У ній можуть бути ознаки праці (в сенсі творчості), але за суттю вони є соціально шкідливими. При цьому ми вважаємо за недоцільне обмежувати легітимність праці сферою застосування законів. Злочинною є будь-яка діяльність, яку консенсусно в конкретній громаді чи соціумі визнають такою. Але якщо суб'єкт не погоджується з таким тлумаченням своєї діяльності, він має вжити всіх легітимних заходів для переконання більшості в її корисності та правильності.

Фактично невичерпний самоосвітній, соціалізаційний творчий потенціал має волонтерська праця. Її генезис пов'язаний із звільненням суб'єкта праці від усіх видів примусу: соціального, економічного, політичного, ідеологічного. Особливість волонтерської праці полягає в тому, що внаслідок відсутності внутрішнього і зовнішнього відчуження, послаблення соціальної напруги вона зменшує ентропію соціально-економічного середовища і не створює нову ентропію, не дозволяючи накопичуватися негативним екстерналіям функціонування ринку (Кудринская, 2006). Отже, волонтерська праця є бажаним і корисним напрямком формування особистості соціально відповідального економічного суб'єкта. В Україні, де ринковий фундаменталізм гіперболізований до стану філософської міопії, волонтерство як вид економічної діяльності має посісти гідне місце.

Описані інструменти вимагають першочергової участі власне індивідуального економічного суб'єкта: вони по суті своїй апелюють до його волі та свідомості. Проте, інсталюючи визначені параметри соціально відповідальної особистості, інструменти їх формування і розвитку і самого індивідуального суб'єкта в системну структуру, слід ураховувати також конструктивний потенціал основних соціальних інституцій – державно-владних, громадських, комерційних. При цьому визначальним є фасиліта-

тивний (не директивний) вплив цих інституцій на формування особистості соціально відповідального економічного суб'єкта.

Державно-владні інституції, уповноважені на це юридично, мають забезпечити надійне і несуперечливе нормо-інституційне поле для безперешкодної реалізації права на працю, для доступної освіти та доступних ресурсів самоосвіти й особистісного розвитку громадян. Громадянське суспільство має скеровувати свої зусилля на трансляцію соціальних настанов щодо активної та просоціальної життєвої позиції громадян, на розвиток інших умов для соціалізації особистості та нарощування потенціалу солідарності, на забезпечення контролю з боку населення за якістю роботи владних і комерційних інституцій, зміцнення "переговорної сили" різних верств населення, громадське лобіювання тощо. Бізнес-інституції покликані створювати умови для економічної соціалізації й ефективної трудової діяльності.

Отже, вивчення структури параметрів особистості соціально відповідального економічного суб'єкта є одним із ключових елементів механізму формування СВ в економічній сфері. Індивід є першим і визначальним суб'єктом соціально-економічних відносин (транзакцій). Від ступеня зрілості СВ особистості економічного суб'єкта-індивіда великою мірою залежать характер і профіль СВ суб'єктів-інституцій, які є невід'ємною частиною самосприйняття індивіда і сприйняття ним свого життєвого середовища. Необхідними елементами особистості соціально відповідального економічного суб'єкта є складний утилітаризм (на відміну від рентоорієнтованого), чесність (як основа довіри), емпатія (як усвідомлена і раціонально зважена емоційна реакція), проактивність (як запорука свободи), правосвідомість (як творча інтерналізація норм). Основними інструментами формування цих параметрів є самоосвіта (як освіта, що має особливу індивідуальну цінність), соціалізація (як соціалізований розвиток людського капіталу) і праця (в тому числі волонтерська). Описані параметри, інструменти їх формування і розвитку, а також взаємодія всієї сукупності економічних суб'єктів (індивіда, владних, громадських, комерційних інституцій) за першочерговості зусиль індивідуального суб'єкта і фасилітативності впливу суб'єктів-інституцій становлять суть системи формування СВ в економіці. Перспективи досліджень цієї проблематики автор пов'язує з виробленням конкретних форм політики фасилітації формування СВ.

Література

- Анкудинова Е.В.* (2009) Определение сущности экономической социализации // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. № 9. С. 5–15.
- Бакулов В.Д., Пашенко И.В.* (2009) Дихотомия правопонимания и правосознания // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. № 6. С. 99–100.
- Билевич А.В.* (2008) Система повышения квалификации и переподготовки кадров как фактор развития социально-экономического потенциала региона // Вестник Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Сер. 3: Гісторыя. Філасофія. Псіхалогія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Права. № 2. С. 75–78.
- Винограденко Г.Г., Фролова И.В.* (2012) Социализация: вопросы истории и теории // Вестник Восточной экономико-юридической гуманитарной академии. № 4. С. 21–27.
- Вільямсон О.* (2001) Економічні інституції капіталізму : фірми, маркетинг, укладання контрактів. К. : "АртЕк".

- Дубко Е.Л. (2001) Мораль как предрассудок // Вестник Московского университета. Сер. 7. Философия. № 1. С. 61–73.
- Ерзин А.А. (2012) Психологические аспекты проактивности человека // Альманах молодой науки. № 3. С. 47–48.
- Ермолаев А. и др. (2011) Украинский характер (характерные социально-психологические особенности населения Украины): Аналитический доклад. К. : ЦСИ "София".
- Зборовский Г.Е., Шуклина Е.А. (2005) Образование как ресурс информационного общества // СОЦИС. № 7. С. 107–113.
- Кудринская Л.А. (2006) Добровольческий труд: опыт теоретической реконструкции. М.: Изд-во МГУ.
- Михайличенко Д.Г. (2010) Стремление к свободе современного человека в условиях информационно-психологической репрессивности // Актуальные проблемы гуманитарных и социальных исследований. Материалы VIII Региональной научной конференции молодых ученых Сибири в области гуманитарных и социальных наук. Новосибирск. С. 161–163.
- Москаленко В. (2006) Економічна соціалізація особистості: концептуальна модель // Соціальна психологія. № 3. С. 3–16.
- Окольская Л.А. (2010) Социализация с точки зрения социального конструктивизма и теории социального воспроизводства // Вопросы воспитания. № 1 (2). С. 25–33.
- Олейник А.Н. (1999) Институт плана и институт рынка // Вопросы экономики. № 4. С. 132–148.
- Рофе А.И. (2010) Экономика труда: Учебник. М.: КНОРУС.
- Хананашвили Н.Л. (2011) Правосознание ребёнка и легализм взрослых (экология социальных отношений) // Вопросы ювенальной юстиции. № 4. С. 15–18.
- Янжул И.И. (2005) Экономическое значение честности (забытый фактор производства) // Избранные труды. М.: Наука. С. 402–420.

THE PARAMETERS OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF INDIVIDUAL ECONOMIC SUBJECTS

Viktor Zvonar

Author affiliation: PhD in Economics, Senior Researcher, Institute of Demography and Social Research, NAS of Ukraine. E-mail: viktorzvonar@yahoo.com.

The author deals with the problem of forming normative features of social responsibility of individuals participating in economic cooperation. With the help of the methodological tools of transdisciplinary theoretical problem analysis, and the dialectical method, and based on a critical review of the achievements of institutional approaches to the behavior of economic agents, the author structures the parameters of individual personality as a socially responsible economic entity. Systematized the directions of the correction of human's behavior in the context of the acquisition of signs of social responsibility. The investigation may be used in determining the specific forms of combination of organization and self-organization in the process of economic actors' acquiring normative image of a socially responsible entity.

Keywords: social responsibility, economic entity, individual, parameters, tools.

JEL: A130.